

Kovács Eszter

Tobiáš Závorka elveszett énekeskönyvének töredékei a szarvasi Városi Könyvtárban

A közelmúltban a szarvasi Tessedik Sámuel Múzeum és Szárazmalom, Városi Könyvtár Régi Gyűjteményében egy 1614-es wittenbergi latin prédikációskötet¹ restaurálása során a kötésből cseh és német nyelvű nyomtatott töredékek kerültek elő.² A cseh szövegrészek a kiáztatott könyvlapokon részben prózai szövegek, részben kottás énekek részletei voltak. A prózai szakaszokról hamar kiderült, hogy minden bizonnyal egy énekeskönyv bevezetőjéből származnak, és a benne talált adatok lehetővé tették az azonosítást.

Az elsődleges kiindulópontot azok a sorok jelentették, amelyek előzményként Jakub Kunvaldský evangélikus lelkész énekeskönyvére hivatkoznak. Jakub Kunvaldský több kancionálét is kiadott a 16. század 70-es éveiben.³ A töredéken az áll, hogy ez a mű (amelynek pontos címét nem jegyezte fel) 25 évvel a töredékünk keletkezési ideje előtt jelent meg, tehát minden bizonnyal az 17. század első éveiben megjelent vagy lezárt művek között kell keresnünk azt a könyvet, amelyből az új levélrészletek származnak. Alapos vizsgálódás után megállapítottuk, hogy a Szarvason előkerült szöveg csaknem teljesen megegyezik Tobiáš Závorka 1606-

---

¹ BALDUIN, Fridericus, *Hypomnēmata Homiliarum In Epistolas Dominicales & Praecipuorum Festorum totius anni... editio altera*, Wittenbergae, per haeredes Laur. Seuberlich, sumptib. Samuelis Selfischij, ac pauli Helvvigij excusa, 1614. A töredék jelenleg Tobiáš ZÁVORKA, *Písně chvál božských*, 1602. XXX. 201. jelzeten található.

² Ezúton szeretném megköszönni a könyvtár helytörténeti munkatársának Tronovics Zoltánnak, hogy felhívta a figyelmem a töredékekre, és ezeket kutathatóvá tette számomra. Köszönöm továbbá Molnárné Pető Beáta igazgató asszonynak, hogy engedélyezte a töredék képeinek publikálását.

³ Kunvaldský, Jakub (1528–1578) Morvaországban (Přerov, Starý Jičín) tevékenykedő evangélikus lelkész, tanító, aki először állított össze énekeskönyvet a Cseh Testvérek egyházból kiváló morva evangélikusok számára. Énekeskönyveiben régi egyházi népekeket és saját alkotásait adta ki. Egyértelműen tanulatlan, egyszerű embereknek szánta, az énekek szerkezete és dallama egyszerű, szövege időnként csiszolatlan, a dallamutalásokban gyakran található morva népdalok. Művei: *Pijsně chval božských k slavnostem a památkám weyročnim ...* (Wytisštěno w Holomúcy [Olomouc] v Frydrycha Milichtalera.), 1572. (*Knihopis – soupis českojazyčných tisků do r. 1800*. knihopis.cz [letöltve: 2024. 11. 19.] = *Knihopis digit*. K04621); *Kancyonāl Česky, genž gest kniha pijsnij duchownijch ewangelistských ...* (Wytisštěno w Holomúcy [Olomouc] v Jana Oliwetského), 1576. (*Knihopis digit*. K04619); *Nesspor český, složeny z Žalmuow Dawida Swatého a pijsnij duchownijch k témuž náležitých ...* (Wytisštěno w Holomúcy [Olomouc] v Jana Oliwetského) 1576. (*Knihopis digit*. K04620) PUMPRLA, 2010, 625–626. MALURA 2004, 150–151. KOUBA 2017, 205–216.

ban Prágában *Pjsnie Chwál' Božských...* címmel megjelent énekeskönyvének bevezetőjével. Itt azonban az áll, hogy Kunvaldský előzménynek vett műve harminc évvel korábbi, és a szöveg más részeiben is találhatók eltérések. Az előkerült levelek egy másik darabkáján szereplő kottás ének szintén azonosítható Závorka énekeskönyvében. Joggal feltételezhető, hogy a szarvasi kötet restaurálása során Závorka énekeskönyvének egy eddig ismeretlen kiadásának darabkái kerültek elő.

Tobiáš Závorka 1553-ban a morvaországi Lipník nad Bečvou községben született csehtestvér polgári családban. Édesapját korán elvesztette, ezért iskolai tanulmányait félbehagyva szabóinas lett, és nem sokkal később a sziléziai Hlivicébe (Gliwice PL) vándorolt. Itt ismerte meg a nyugati reformáció lutheri irányát, és valamikor 1572 és 1578 között evangélikus lelkésszé szentelték. 1570-től Dřevohostice u Přerovban telepedett le, ahol családot alapított. 1579–1582 között Slavkov u Brna lelkésze volt, ahol konfliktusba került a helyi csehtestvér közösséggel, ezért hamar távoznia kellett. 1583 és 1590 között Vsetínben, majd Olší és Bystrice pod Hostýnem falvakban volt lelkész. 1597-ben Doubravnikba költözött, és nekilátott a környék evangélikus egyházszervezetének kiépítéséhez. Szerepe volt a Velké Němčice-i nyomda alapításában, ahol az egyik fia, Václav is dolgozott. Valószínűleg 1611-ben halt meg.⁴

Tobiáš Závorka életműve a cseh evangélikus egyházzenehez kapcsolódik, amelynek egyik legfontosabb kodifikátora és alkotója is volt. Első ismert műve egy temetési énekekből álló gyűjtemény, *Zpívání pohřební staré i nové*, amely 1592-ben jelent meg Prágában.⁵ Ebben 94 énekszöveget és 44 kottát közölt.⁶ 1607-ben a Velké Němčice-i nyomdában cseh evangélikus szertartáskönyvet jelentetett meg kottákkal és énekekkel, amely elengedhetetlenül szükséges volt az akkor szerveződő morva evangélikus egyház számára.⁷

Grandiózus énekeskönyve, amellyel töredékünk rokonságot mutat, 1602-es és 1606-os impresszummal is megjelent *Pisně chwál' božských* címmel Prágában. Két eltérő kiadásról van szó, de néhol nemcsak szövegszerűen, hanem tipográfiailag is teljesen egyező részekkel. Az egyik 1606-os impresszummal jelent meg, az előszó (*Předmluva k kněžjím a pastýřům stáda Páně*)⁸ végén is 1606-os dátum szerepel, és nincs okunk kételkedni abban, hogy valóban ez volt a nyomtatási év.⁹ A másik az impresszuma szerint 1602-es,¹⁰ és a lelkipásztoroknak szóló előszó

⁴ KOUBA 2017, 475.

⁵ Knihopis digit. K17178.

⁶ KOUBA 2017, 475.

⁷ ZÁVORKA LIPENSKÝ, Tobiáš, *Prawidlo služebnostij církwijnich, to gest shromážděnj wsseho-spolu čehož se při služebnostech Páně w církwí swaté od starodáwna wjzwalo a wjzwa...* [Ve Velkých Němčicích u Židlochovic], 1607, Knihopis digit. K17177.

⁸ „Előszó a papokhoz és az Úr nyájának pásztoraihoz.” Az énekeskönyvhöz több előszó, bevezető és ajánlás is tartozik. Töredékünk a lelkészeknek szólóval mutat azonosságot.

⁹ Knihopis digit. K17176. ZÁVORKA LIPENSKÝ, Tobiáš, *Pjsnie chwál' božských, to gest spěwowé swatj církwewj starij y nowij...* [Prah, Jiří Jakubův Dačický], 1606.

¹⁰ Knihopis digit. K17175.

végén is 1602-es dátum található, de a kolofonban az áll, hogy 1606-ban fejeződött be a munka, és ekkor nyomtatták ki.¹¹ Az 1606-os évszámot adja ki az könyv elején található *Napomenutý k spívajícým* (Intés az énekesekhez) című vers utolsó két sorában található kronosztikon is, de a Lipník várost dicsőítő vers és a városi címer felett elhelyezkedő felirat kiemelt betűiből 1602-es évszám olvasható ki.¹² Ha a belső felosztását nézzük, az egyes nagyobb tartalmi egységek, „részek” közül az első kettő datálatlan, de a harmadik végén szerepel egy rövid záróvers, amely kronosztikont tartalmaz, és az 1606-os évszámot adja ki.¹³ Vagyis a nyomtatás 1602-ben kezdődött, de 1606-ban fejeződött be, és ugyanebben az évben az egészet újra kinyomtatták.

Az énekeskönyv két nyomtatott változatában a pontos keletkezési idővel kapcsolatban meglepő adatok találhatók. Az 1602-es és 1606-os előszó dátuma is május 16., és a könyv nyomtatása november 11-én fejeződött be mindkét változatban. A két címlap nagyon hasonló, a belső elrendezésben is hasonlóságra törekedtek.

Ha alaposan megvizsgáljuk az említett két előszót, láthatjuk, hogy egyes részei teljesen egyformák, újrasedés nyomai sem fedezhetők fel. További érdekesség, hogy mindkét előszó – datálástól függetlenül – azt írja, hogy az előzménynek tekintett Kunvaldský-énekeskönyv harminc évvel ezelőtt jelent meg. Kunvaldský művére való hivatkozás nem ad elegendő támpontot ahhoz, hogy megállapíthassuk, hogy melyik volt az előszó keletkezésének valós dátuma, ugyanis 1572-ben és 1576-ban is jelent meg énekeskönyve: 1572-ben *Pijsně Chwal Božských k Slavnostem a Památkám Weyročnijm*,¹⁴ 1576-ban *Kancyonāl Česky / Genž gest Kniha Pijsnij Duchownijch Ewangelistských...*¹⁵ és *Nesspor Česky / Složeny z Žalmuow Dawida Swatého...*¹⁶ címmel. Látható, hogy az 1572-es, vagyis az 1602-es évhez képest 30 évvel korábbi énekeskönyv címe egyezik Závorka gyűjteményével.

Az 1602-es és az 1606-os kiadáshoz tartozó két előszó szedéstükre is egyforma, kivéve azt az egy levelet, amelyen a dátum szerepel. Ez a két kiadásban eltér, az 1602-es dátumozású díszes keretet kapott, míg az 1606-ost csak vonalazással keretezték, hasonlóan az előszó többi részéhez. Minden bizonnyal a megjelenés valós éve mindkét esetben 1606 volt, de a már 1602-ben kinyomtatott részeket

¹¹ „Wytisštěná a dokonána gest tato kniha swatých spěwůw cýrkewnijch s přetěžkau a welikau prácy a nákladem létha Páně M.DC.VI. [= 1606] dne XI. měsíce listopadu.” (Kinyomtatottt és elkészült a szent egyházi énekeknek ez a könyve nagy és igen nehéz munkával és költségekkel az Úr 1606. évében november 11-én.)

¹² ZÁVORKA LIPENSKÝ, Tobiáš, *Pjśnie chwál' božských, to gest spěwowe swatj cýrkewnj stařij y nowij...* Praha, Jiří Jakubův Dačický, 1602 /1606, A2b, Knihopis digit. K17175. BREZANYOVÁ 1972, 7–11.

¹³ ZÁVORKA LIPENSKÝ, *Pjśnie...* 1602/6 Txxvia, (füzetjel: XXXXX2b). A könyvben a levelek jobb felső sarkában oldalszámzás található, meglehetősen szokatlan formában. Az ABC betűit veszi sorra, minden betűhöz 30 levél tartozik. A könnyebb kereshetőség kedvéért az oldalszámok mellett a füzetjelzést is megadjuk.

¹⁴ Knihopis digit. K04621.

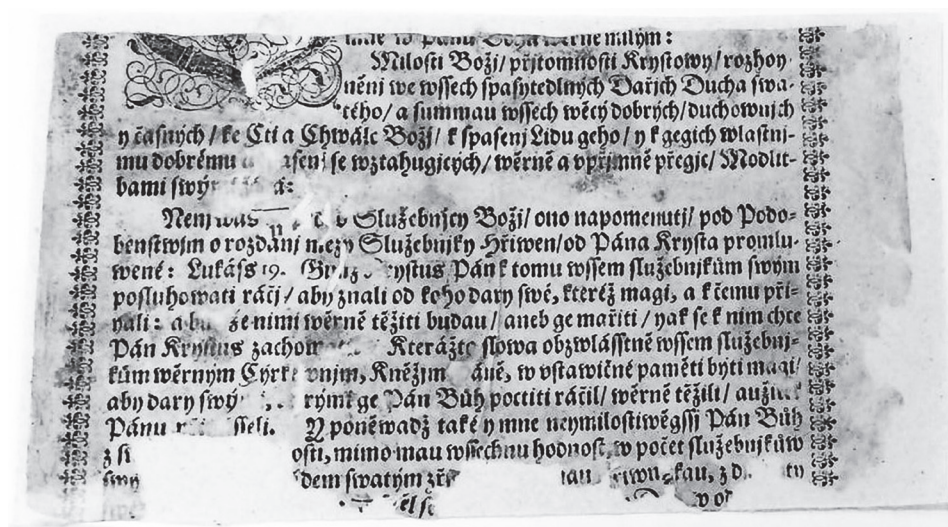
¹⁵ Knihopis digit. K04619.

¹⁶ Knihopis digit. K04620.

sem akarták veszni hagyni, ezért kiegészítették az új kiadásból, és a már nem aktuális részeket, mint például az említett előszót, kicserélték. Így alakult ki a két variáns. A keretdísz alapján az 1606-os dátumot tartalmazó zárólevél lehetett az, amelyet az előszó többi részével együtt nyomtattak, vagyis a „harminc évvel ez előtt” az 1606-os dátumra vonatkozik.

Az újonnan előkerült töredék részben az előszóból, részben az énekeskönyv törzsanyagából való. A következő részletek olvashatók rajtuk:

A. Az első töredék szövege változatlan formában azonosítható mind a két előszóban, annak első oldalán.¹⁷ A sorok tördelése más, illetve apróbb helyesírási különbségek fedezhetők fel, főleg az í hangra alkalmazott betűk esetében. A töredék nem használ ŷ vagy ij betűt, helyette j áll. Az eddig ismert két nyomtatott variánsnak ezen oldala teljes mértékben egyforma, újraszédésre utaló jelek sincsenek, a fűzetjel is megegyezik. A töredék azonban tipográfiaiilag más. A bal felső sarokban látszódik az iniciálé alsó része, amely egyértelműen különbözik az eddig ismert variánsokétól. A keretdísz is más, egyenes vonal helyett virágfüzért utánzó szedés. Ugyanolyan, mint amilyen az 1602-es nyomtatott kiadásban a lelkészeknek szóló előszó utolsó levelén található.

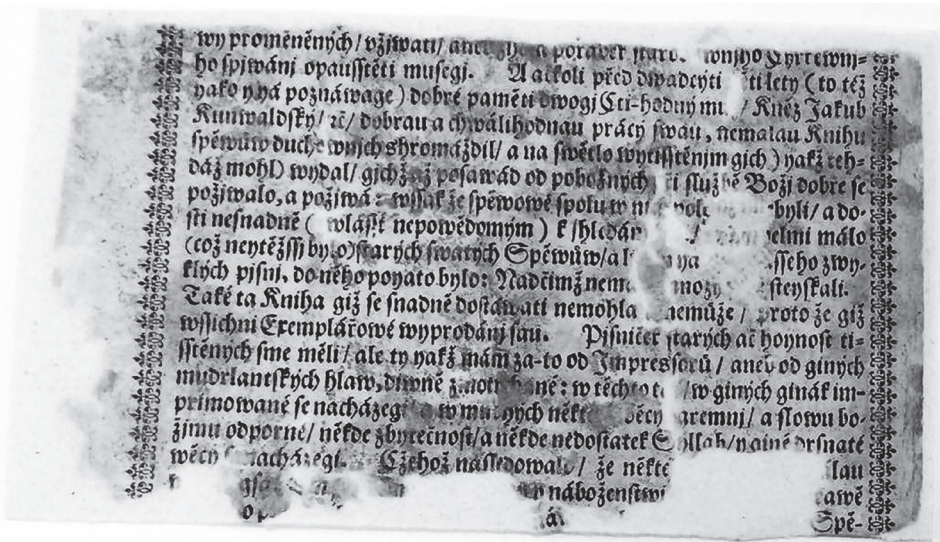

1. ábra. Az „A” részlet

¹⁷ „Milosti Božý, přítomnosti Krystowy ... swých powolati řádem svatým” ZÁVORKA LIPENSKÝ, *Pjsnie...* 1602/6 A3a; ZÁVORKA LIPENSKÝ, *Pjsnie...* 1602/6 A3a.

B. Ugyanennek a hátoldalán található szakasz már nemcsak tipografai-
fiailag más, szövegszerűen is különbözik.

2. ábra. A „B” részlet

Az eddig ismert variánsok szövege:

„[hla]wy proměněných vžjwati, aneb zhola pořádek starodáwnjho
cýrkewněho spjwánj opausstěti musegj.

A ačkoli před třidcýti lety (to též jako y yá poznáwage) dobré pamě-
ti dwogj cti hodný muž, kněz Jakub Kunwaldský, etc, dobrau a
chvályhodnau práci swau, nemalu knjhu spěwůw duchownjch shro-
máždil, a na světle wytištěním gjch (yakž tehdáž mohl) vydal, gichž
až posawad od pobožných při službě Božj dobře se požjwalo, a
požjwá: *wssak chtěje aby Knjha geho slaula swá skládanj (někde ge
y z starými mjšyc) o swé pokládaje, spěwy o gedné wěcy ne nagednom
místě položil, což těžké a nesnadné (zwlásst' nepowědomým) k shle-
dáni bylo. A k tomu přewelmi málo starých Swatých potřebných
spěwůw, a lidem jazyku nasseho zwyklých pjsný do něho poyal, nad
čjmž sobě mnozý nemálo stýskali, a ku každé potřebnosti vžjwati ji
nemohli.* Také ta kniha giž se snadné dostáwati nemohla a nemůže,
protože giž wssichni Exemplářowé wyprodánj sau. Pýsniček starých
ač hognost tisštěných sme měli, ale ty yakž mám za to od Impressorů,
aneb od giných mudrlantských hlaw, diwně zmotrchané: w těchto tak
w giných ginák imprimowané se nacházegi, a w mnohých některé
wěcy daremnj, a slowu Božjmu odporné, někde zbytečnost, a někde

nedostatek Syllab, y giné drsnaté wěcy se nacházegi. Czehož následowalo, že někteří marnau chwálau wedeni gsa, nám se posmjwali, a tudy y náboženstwj prawé (...)¹⁸

A szarvasi töredéken ez áll:

wy proměněných, vžjwati, aneb zhola pořádek starodáwnjho cýr-kewnjho spjwánj opausstěti musegj.

A ačkoli před *dwadcyti [p]ěti lety* (to též jako y já poznáwage) dobré paměti dwogj Ctihodný muž kněz Jakub Kunwaldský, etc, dobru a chwályhodnau práci swau, nemalau knjhu spěwůw duchownjch shromáždil, a na světlo wytištěním gjch)¹⁹ yakž tehdáž mohl) vydal gichž až posawád od pobožných při službě Božj dobre se požjwalo, a požjwá: *wssak že spěwowé spolu w [...] byli, a dos-ti nesnadně (wlassť nepowědomým) k hledán[j] [...] [w]elmi málo (což neytěžssj bylo) starých swatých Spěwůw, a [idem] ya[zyku na] sseho zwyklých pjsnj, do něho poyato bylo: Nadčimž nem[alo m] nozy[...] steyskali.*²⁰ Také ta kniha giž se snadné dostáwati nemoh-la [...] nemůže, protože giž wssichni Exemplářowé wyprodánj sau. Pjsniček starých ač hoynost tistěných sme měli, ale ty yakž mám za to od Impressorů, aneb od giných mudrlantských hlaw, diwně zmotrchané: w těchto [...] w giných ginák imprimowané se nacházegi, a w mnohých někt[...] wěcy [...]jaremnej, a slowu božjmu odporné, někde zbytečnost, a někde nedostatek S[...]llab,y giné drs-

¹⁸ *Knihopis digit.* K17175 és K17176 esetében is A3b. Magyar nyelven: „A fejükben élő változatot használni, vagy a teljes ősi templomi énekrendet elhagyni kényszerültek. És ámbár harminc évvel ezelőtt (ahogy azt én is tudom), jó emlékezetű főtisztelendő Jakub Kunwaldský, derék és tisztelretreméltó munkájával nem csekély templomi énekeskönyvet állított össze, és nyomtatattott ki (ahogy akkor tudta), egészen mostanáig a jámbor emberek az istentiszteleten használták és használták, csakhogy azt akarván, hogy a könyve a saját alkotása legyen, (néhol a régiekkel összekeverve) saját elképzelése szerint az egy témáról készült énekeket nem egy helyre tette, ezzel nehézkessé és bonyolulttá tette (főleg a tudatlanoknak) a keresést. Ehhez jön még, hogy nagyon kevés régi hasznos szent éneket, és a népnek a saját nyelvén megszokott dalt tartalmazott, nem keveset sokan hiányoltak belőle, és nem lehetett minden szükségben használni. Ez a könyv is már nehezen szerezhető be, vagy egyáltalán nem, mert már minden példánya elfogyott. Bőségesen voltak kinyomtatva régi énekeink, de azok, amelyek megvannak nekem a nyomdászoktól és más kiművelt főktől, furcsa mód zavarosak, ebben így, a másokban úgy vannak kinyomtatva, sokakban vannak felesleges és Isten szavával ellenkező részek, néha túl sok, néha túl kevés szótag, és más súlyos dolgok. Ez vezetett ahhoz, hogy néhányan üres dicséretektől vezetve kinevetnek minket és az igaz vallást ...”

¹⁹ Ez nyomdahiba, fordítva akarta kitenni a zárójelet.

²⁰ Az eltérő részek fordítása: „... Bár huszonöt évvel ezelőtt ...az énekek együtt [] voltak, eléggé megnehezítve a keresést (főleg a tudatlanok számára), nagyon kevés (ami a legsúlyosabb) a régi szent énekeket, és a népnek a saját nyelvén megszokott dalt tartalmazott. Ezen felül nem keveset sokan hiányoltak.”

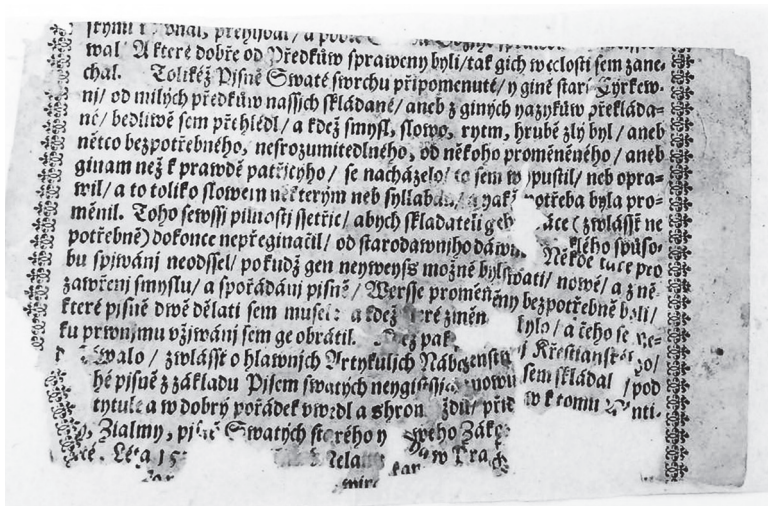
naté wěcy se nacházegi. Czehož následowalo, že někte [...] lau [...] náboženstwj [...]awé (...)²¹

Az első szembeötlő különbség, hogy itt azt írja, Kunvaldský énekeskönyve huszonöt évvel korábban jelent meg, vagyis a töredék öt évvel korábbinak mondja magát, mint a ránk maradt 1602-es, illetve 1606-os dátummal végződő előszók.

A szövegben található pár mondat, amely a töredékben kevésbé kidolgozott és részletes, mint az 1602/1606 és 1606-os kiadásváltozatokban. A bővebb megfogalmazás mellett az ismert kiadások nem hoznak újabb adatot vagy gondolatot a töredék változatához képest.

Ugyanolyan szedett, díszes keret veszi körül, mint az „A” töredéket, míg az két ismert kiadásban a keret egyszerű vonal. Itt is megfigyelhető, hogy a töredék jellemzően a j betűt használja az ŷ helyett, illetve a „hojnost” szóban a j hangot a töredékben y a ránk maradt könyvekben g betű jelöli.

C. A töredék szövege azonosítható az ismert kiadások előszavában.²² Tipográfiaileg eltér, a keret az előzőekkel egyezik. Amennyire a töredékszövegből megállapítható, egy mondatban van jelentősebb változás, a szöveg többi részében csak a megszokott helyesírási különbségek fedezhetők fel. Az eltérő szöveg a következő:

3. ábra. A „C” részlet

²¹ Itt olyan nagy a hiány a „náboženstwj” és az „awé” szavak között, hogy egész biztosan volt valami más szó is, nem csupán „náboženstwj prawé” (= igaz vallásosság) állt ott, mint a könyvekben megjelent előszóban.

²² ZÁVORKA LIPENSKÝ, *Pjsnie... 1602/6 A4a*; ZÁVORKA LIPENSKÝ, *Pjsnie... 1606 A4a*.

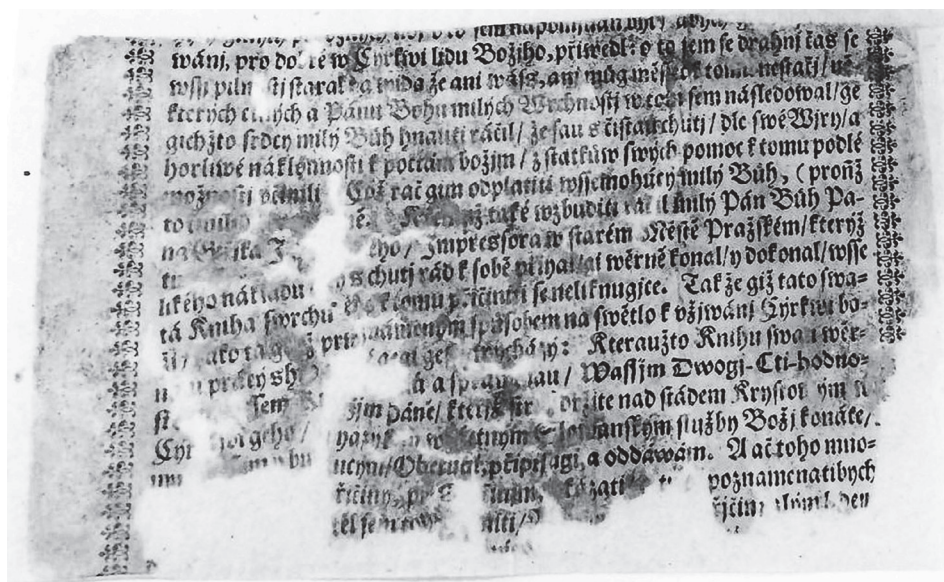
Az 1602/1606-os és 1606-os nyomtatott kiadások:

„... a z některé Pjsně dwé (wssak nemnoho) dělati, a některým začát-
ky nowé dawati sem musel.”²³

A töredék:

„... a z některé pjsně dwé dělati sem musel”²⁴

D. Az előző hátoldalán lévő szöveg részben egyezik az ismert variánsokkal, részben teljesen eltér. Tipográfiaailag a többi töredékhez hasonló, az ismert könyvben kiadott változatoktól eltér. Szövegszerű eltérések:

4. ábra. A „D” részlet

²³ „... és néhány énekből kettőt (ha nem többet) kellett csinálnom, és néhánynak új kezdősört kellett adnom.”

²⁴ „és néhányból kettőt kellett csinálnom.”

1602–1606-os változatok:

[imprimo]wánj, pro dobré w cýrkwi lidu Božjho, přiwedl: o to[m] sem se drahný čas se všy pilnosty staral, a wynasnažowal. Ale weliké odpornosti tomu na překážku se postawili, gichž raděgi zamlčeti než onich málo mluwitit chcy. Ale když někteřj ctnj Páni k mé žádosti, gsauc prawau pobožnosti wedeni, nemalau pomoc mi z statků swých včini, což gim zde y věčně rač odplatiti Pán Bůh, pro něhožto činili. A ačkoli to mi na wětssým djle na mizynu přiwedeno g[es]t, dal sem se znowu do té práce a swým přetěžkým nákladem gi sem ffedrowal. Takže giž tato swatá kniha k užíwánj cýrkwij Božij yako ta, kteráž prwé gegi gest wytisstěná, a na swětlo wycházý. etc.”²⁵

A töredék:

[imprimo]wánj pro dobré w cyrkwi lidu Božího, přiwedl: o to sem se drahní čas se vši pilnosti staral ta wida, že ani wáss, ani můj mēsec k tomu nestačí, některých ctných a Pán u Bohu milých Wrechnostj w tom sem následowal, gegichžto srdcy milý Bůh hnauti ráčil, že sau s čistau chutj, dle swé wjry, a horliwé náklonnostj k poctám božím, z statků swých pomoc k tomu podlé možnostj včini [...]. Což rač gim odplatiti wssemohúcy milý Bůh, (pronž to[...] také wzbuditi ráčil milý Pán Bůh Pana Girjka I[...]ého Impressora w starém Městě Pražském, kterýž tu [...] s chutj rád k sobě přiwal, gi wěrně konal, y dokonal wsselikého nákladu [...] k tomu přičiniti se neliknugjce. Tak že již tato swatá kniha swrchů [...] spůsobem na swětlo k užjwánj cýrkew božj [...] Kteraužto knihu etc.”²⁶

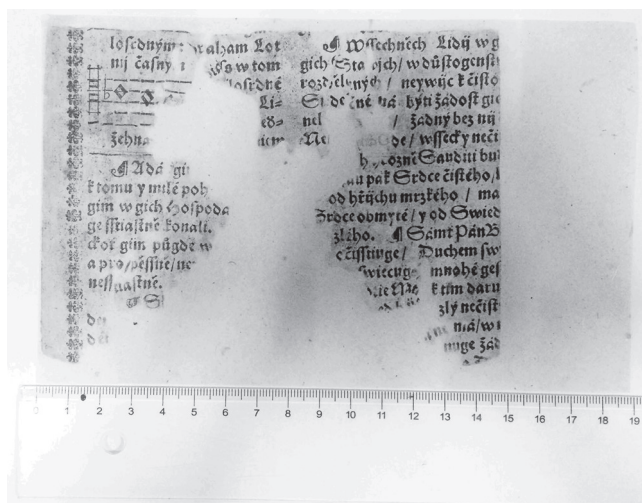
²⁵ „Isten népének egyházában lévő igazak javára imprimáljam: ezen iparkodtam, és rengeteg időt töltöttem minden igyekezetemmel. De a legnagyobb balszerencsére olyan akadály merült fel, amelyről inkább hallgatok, minthogy egyetlen szót is szóljak. De akkor a kérésemre néhány tiszt es nemesúr, igaz vallásosságtól indítatva, nem kis segítséget nyújtott a saját vagyonából, amiért ezt tették, itt és az örökkévalóságban jutalmazza meg őket az Úristen. Így bár a nagyobb része tönkrement, újra nekiálltam a munkának, és nehéz erőfeszítéssel befejeztem. De most már ez a szent könyv az Isten egyházának hasznára, ahogy az az előző is, kinyomtatott, és napvilágot látott.”

²⁶ „Isten népének egyházában lévő igazak javára imprimáljam: ezzel rengeteg időt töltöttem minden igyekezetemmel, és látván, hogy sem a ti, sem az én pénzem nem lesz hozzá elég, felkerestem néhány tiszt es, és Istennek kedves nemesurat, akiknek az Isten megindította a szívét, így hitük szerint való tiszta kedvvel, és buzgó elköteleződéssel Isten tiszteletére vagyonukból lehetőség szerint segítettek. Ezt fizess meg nekik mindenható kedves Isten! [...] Szintén felszerkentette a kedves Úristen Jiřík [...] nyomdászt a prágai Óvárosban, aki ezt örömmel elfogadta, híven gondjába vette, és befejezte, nem riadva vissza semmilyen tehertől. Ezért már ez a szent [] könyv ilyen módon napvilágot látott Isten népének hasznára, [...]. Amely könyvet stb.”

A töredéken szerepel egy rövid köszönetnyilvánítás egy bizonyos prágai óvárosi nyomdásznak, akinek csak keresztnéve olvasható (Jiřík), de így is egyértelmű, hogy Jiřík Jakubův Dačickýról lehet szó, akinek a nyomdájában később az énekeskönyv megjelent. A töredékben csak a támogatóknak szóló köszönetnyilvánítás található, de az eddig ismert nyomtatott variánsok említenek egy bizonyos „akadályt”²⁷ is, amely miatt meghiúsult a korábbi megjelentetés, és a szerző munkája részben kárba vészett, de támogatói segítségével helyre tudta hozni. Ez az adat a töredékből hiányzik.

A könyv formájában ránk maradt kiadások előszavában szerepel egy mondat, amely arra utal, hogy létezett egy korábban nyomtatott változat is.²⁸ A töredékben ezen mondat egyes elemei felfedezhetők, de az elhelyezkedésük és a sorrend alapján a mondat nem lehetett ugyanaz. A töredék állapota miatt ez a szakasz teljes pontossággal nem rekonstruálható. A „Kteraužto knihu swau wěrnau prácy...” szavakkal kezdődő rész már nagyrészt egyezőnek tűnik, de a töredék szakadozottsága miatt ez teljes bizonyossággal nem állapítható meg. Kisebb eltérések felfedezhetők.

E. A főszövegből három darabka maradt meg, de a restaurálás során rosszul illesztették össze őket. Az „E” töredéket a „G”-hez illesztették, pedig valójában az E és az F tartozik össze. A „E” töredék az „O jak jest slavná odměna...” kezdetű ének kottájából való, az utolsó (harmadik) kottás sor és a második versszak részlete olvasható rajta.

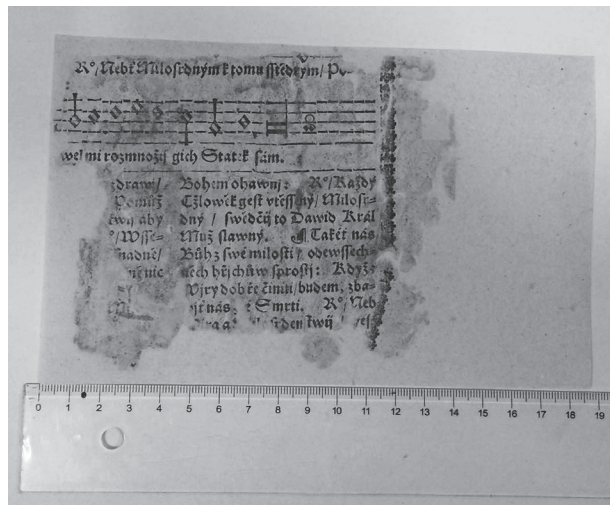

5. ábra. Az „E” és „G” részlet

²⁷ ZÁVORKA LIPENSKÝ, *Pjsnie... 1602/6 A4a*. (A bevezetőknél nincsenek külön oldalszámok)

²⁸ Ld. 25. jegyzet

F. Az „F” töredéken az „O jak jest slavná odměna...” kezdetű ének kottás első versszakának utolsó (harmadik) sorának végét és az ötödik és hatodik versszak néhány sorát lehet felfedezni. Ez az ének a kancionálé harmadik, vasárnapi énekeket tartalmazó részében található, amelyet mindkét variáns esetében 1606-ban nyomtattak. A töredék pontos mása a megfelelő oldalaknak²⁹, a nyomtatott keretdísz is egyezik, az újraszédés sem bizonyítható.

6. ábra. Az „F” részlet

G. Két másik ének (Litostivý jest milý Syn Božý..., Krásná ozdobná koruna...) részlete is előkerült közös lapon, ezt egy másik, de az előzőhöz közel eső oldalon sikerült azonosítani.³⁰ A sorok tördelése azonos, és amennyire a szakadozott töredék alapján megállapítható, pontosan egyeznek. Itt a szöveg az oldal közepéről való, a keretdísz a szarvasi forráson nem látszik, így nem állapítható meg az egyezés. A főszövegből előkerült darabok tehát nem utalnak másik kiadásra, ugyanakkor olyan kevés az összehasonlítható szövegrészlet, hogy teljes biztonsággal nem zárható ki, hogy nagyon precíz újraszédés történt.

²⁹ ZÁVORKA LIPENSKÝ, *Pjsnie... 1606 Qxixa* (füzetjel: XXXX1a).

³⁰ ZÁVORKA LIPENSKÝ, *Pjsnie... 1606 Qxxiib* (füzetjel: XXXX4a).

Összegezve tehát a töredékből a következő adatok állapíthatók meg: Tobiáš Závorka *Písňě chvál Božských* című művének egy eddig ismeretlen kiadásából való, amely ez eddig ismertek előtt öt, Kunvaldský egyik énekeskönyve után huszonöt évvel került ki a sajtó alól. A töredék kinyomtatása és az eddig ismert énekeskönyvek megjelenése között történt valami, ami megakasztotta a munkát, és részben megsemmisítette a korábban kinyomtatott anyagot. A nyomdai kivitelezés hasonlóságai arra utalnak, hogy a töredék és az 1602/1606-os variáns előszavának utolsó, 1602-es datálású levelével rokonítható.

Az ismert két kiadás előszavának datálása azonban újabb kérdést vet fel. Az 1602/1606-os változat záródátuma: 1602. május 16., az 1606-os változaté 1606. május 16. Az előszó lapjai az utolsó kivételével pontosan egyeznek, szövegszerűen és tipográfiaailag is. Újraszedésnek sincs nyoma, mindkét variáns esetében egyszerű vonal keretezi. Az utolsó levél azonban eltér. Az 1602/1606-os kiadásban ugyanolyan nyomdai cifrákkal összerakott keretdísz veszi körbe a szöveget, mint a szarvasi töredéket. Az 1606-osban a korábbi lapokhoz hasonlóan egyenes vonal a keret. Emellett a szöveg szedése sem egyezik. Az 1602/1606-os kiadásban hiányzik a „y” és „ij” betű, helyette következetesen „j” áll, akárcsak a töredékben.³¹ A két előszó összevetéséből kiderül, hogy az 1602/1606-os kiadás előszavát is 1606-ban nyomtatták, egyszerre a másik 1606-os kiadásával, csak a dátumot tartalmazó utolsó levél származik valóban 1602-ből. Mivel a kézirat lezárásának dátuma mindkét esetben május 16., sejteni lehet, hogy ez nem valós dátum, inkább egységesítési célokat szolgált. Az 1602-es dátumot tartalmazó levél tehát nem illik az előző lapokhoz, de annál inkább az újonnan előkerült töredékekhez.

Ezt megerősíti a címlapok vizsgálata. Az 1606-os variáns címlapján a keret egyszerű vonal, ugyanúgy, ahogy az előszó körül is. Az 1602-es datálású címlapot azonban két, nyomdai cifrákból összeállított keret veszi körbe, amelyek közül az egyik ugyanolyan, mint a töredéket és az előszó utolsó oldalát körülvevő keret.

Ha feltételezzük, hogy ezek összetartoztak, és a töredék az eredeti 1602-es előszó része volt, rögtön megválaszolható a második kérdés is, vagyis az, hogy mi lehetett az a balszerencsés esemény, amely megakasztotta, és részben tönkretette az addigi munkát. Ez minden bizonnyal a nyomdász Jiřík Jakubův Dačický (?–1618) 1602-es letartóztatása és bebörtönzése volt. A protestáns nyomdász gyakran került összetűzésbe a cenzúrával engedély nélküli nyomtatás és terjesztés miatt, 1572-ben, 1579-ben, végül 1602-ben börtönben ült. 1606-ban az óvárosi tanács a polgárjogától is megfosztotta, és 1617-ben kötött házasságát érvénytelennek nyilvánították.³² A letartóztatás során a nyomdát átkutatták, a kinyomtatott anyagokat lefoglalták. Ezt megerősíti a nyomdász 1603. július 29-i levele az ér-

³¹ Néhány példa: 2. sor: ZÁVORKA LIPENSKÝ, *Pjsnie... 1602/1606* Bratřjmi ZÁVORKA LIPENSKÝ, *Pjsnie... 1606* Bratřjmi; 4. sor: ZÁVORKA LIPENSKÝ, *Pjsnie... 11602/1606* Wěřjm, ZÁVORKA LIPENSKÝ, *Pjsnie... 1606* wěřjym, 7. sor: ZÁVORKA LIPENSKÝ, *Pjsnie... 1602/1606* ráčj, ZÁVORKA LIPENSKÝ, *Pjsnie... 1606* ráčj etc.

³² VOIT, 2006, 195; *Encyklopedie knihy*, Jiří Jakubův Dačický, www.encyklopedieknihy.cz keresőkifejezés: Jiří Jakubův Dačický (letöltve: 2024. 11. 19.).

seki kancelláriához.³³ Minden bizonnyal ez lehetett az a bizonyos probléma, amelyről Závorka „inkább hallgatott, mintsem egyetlen szót is szóljon”.

A töredék datálásának szempontjából a harmadik fontos kérdés, hogy Kunvaldský mely művére hivatkozik az előszó mint gyengébb elődjére. Jan Kouba feltételezi, hogy nem az azonos című, 1572-ben megjelent *Pijsně Chwal Božských...*³⁴ című művére utalhat, hanem utolsó nagy énekeskönyvére a *Kancyonāl Českyre*,³⁵ amely 1576-ban jelent meg Olomoucban.³⁶ Ezzel egyet kell értenünk, hiszen ez volt az utolsó nagy mű, vagyis időben a közvetlen előd. A „harminc évvel ezelőtt” tehát az 1606-os kiadásra igaz. Ez alátámasztja, hogy 1602/1606-os variáns előszavának lapjai az utolsó kivételével 1606-ban készültek, egyszerre nyomtatták őket az 1606-os kötetbe szánt előszóval.

Ha mégis azt feltételeznénk, hogy az a bizonyos „harminc évvel ezelőtti” Kunvaldský-énekeskönyv a *Pisně chvál Božských...* volt, akkor a töredéket 1597 körülre kellene datálnunk. Ebben az évben Závorka Doubravnikba költözött, és egy tűzvészben megsemmisültek a kéziratok.³⁷ Az előszóban azonban nem kéziratokról beszél, hanem a nyomtatás megkezdéséről, és nem Doubravnikban, hanem Prágában. Nem valószínű, hogy ez lehetett az a bizonyos „akadály”. Ráadásul egy tűzvészről nem is kell hallgatni, míg egy összetűzésről a cenzorral annál inkább. Az 1606-os kiadás már fel sem tünteti a nyomdászt. Emellett semmiféle adatunk nincs arról, hogy már ekkor (16. század végén) elkezdődött volna a nyomtatás.

Ebből következik, hogy Závorka kéziratát Dačický 1602-ben, sőt talán 1601-ben³⁸ elkezdte nyomtatni, akkor elkészült az előszó is. Ebből származik a most

³³ KOUBA 2017, 477.

³⁴ Knihopis digit. K04621.

³⁵ Knihopis digit. K04619.

³⁶ KOUBA 2017, 477.

³⁷ KOUBA 2017, 476. JIREČEK 1878, 25.

³⁸ Jan Kouba az 1602/1606-os variáns kapcsán három kronosztikonról számolt be, amelyek 1601-es évszámot adnak ki (KOUBA, 2017, 477). Ezek az általa megadott helyeken nem azonosíthatók, de ugyanott 1606-os kronosztikonok találhatóak. A lelőhelyet csak hozzávetőlegesen adta meg („a záró jegyzék előtt és a zsolttárok között”), de a záró jegyzék előtti kronosztikon (Txxvia, fűzetjel: XXXXX2a) egyértelműen 1606-os évszámot ad ki, ahogy az antifónákat (List: iij, fűzetjel: Bbbbb-b4a. A zsolttároknaál az oldalszámozás új rendszer szerint kezdődik, List (=levél) és sorszám formában. A fűzetjelzés folyamatos.), és a zsolttárok záró is (List: Lviiia fűzetjel: Qqqqq2a). Munkám során az Országos Széchényi Könyvtár (Lit 117) és a prágai Cseh Nemzeti Könyvtár (Národní knihovna České republiky) példányát (54 B 38) volt módomban tanulmányozni. Mivel nagyon valószínű, hogy ez a variáns az 1602-ban nyomtatott lapok 1606-os kiegészítésével jött létre, nem kizárt, hogy az egyes példányok között is lehetnek eltérések. Kouba tanulmányából nem derül ki, melyik példányt tanulmányozta. Lehet, hogy más példányokba több korábbi levéllet kötöttek be. Mivel a példányok nagyrészt cseh könyvtárakban vannak, ennek kiderítése a jövőben a cseh kollégák feladata lehet. De ha pusztán a kronosztikonok rossz feloldásáról van szó, akkor sem lehet kizárni, hogy a nyomtatás már 1601-ben elkezdődött, hiszen jelentős terjedelmű műről van szó. A töredéken található „huszonöt évvel ezelőtt” utalhat erre is, vagy lehet egyszerű kerekítés, esetleg beleszámolták az aktuális évet is.

előkerült töredék. A nyomtatást megszakította az ellene indított eljárás, de 1606-ban folytatta a munkát. Ekkor újraszedte és kinyomtatta az egészet, ez lett az 1606-os variáns, de a megmaradt, már kinyomtatott lapokat sem akarta kidobni, ezért a hiányzó levelekből annyit nyomtatott, hogy ezeket kiegészíthesse teljes könyvvé. Ebből lett az 1602/1606-os variáns. A töredéken található előszórészletek tehát abból az előszóból valók, amelyet Dačický 1602-ben kinyomtatott, de mivel 1606-ban már nem volt aktuális, a dátumot tartalmazó utolsó oldal kivételével kiselejtezte, és az 1606-os variáns ide illő oldalaival helyettesítette.

A kötet, amelynek borítójában felbukkant egy 1614-ben Wittenbergben megjelent prédikációskötet. Az előszó leselejtezése 1606 körül történt, tehát időben közel áll az őrzőkönyv megjelenéséhez. Nem lehet kizárni, hogy a kötés Prágában készült.³⁹ Az 1602-ben megíusult kiadás leveleinek felhasználása felveti azt a kérdést, hogy vajon az 1602/1606-os dátumozású variáns minden példánya megegyezik-e, vagy eltérő mértékben, a kínálathoz igazodva használták fel az elkobzott eredeti kiadás leveleit. A cseh könyvtárakban őrzött példányok összevetésével újabb levelek is előkerülhetnek, illetve további variánsok azonosítása is lehetséges.

Hivatkozott irodalom

- BALDUIN, Fridericus, *Hypomnēmata Homiliarum In Epistolas Dominicales & Praecipuorum Festorum totius anni... editio altera*, Wittenbergae, per haeredes Laur. Seubertlich, sumptib. Samuelis Selfischij, ac pauli Helvvigij excusa, 1614.
- BREZANYOVÁ, Ludmila, *Das Kantional „Pisně chval božských“ von Tobiáš Závorka Lipenský = Sborník Prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity*, 7(1972), 7–11.
- JIREČEK, Josef, *Hymnologia bohémica. Dějiny církevního básnictví českého až do XVIII. století*, v Praze, Nákladem kr. české společnosti nauk, 1878.
- KOUBA, Jan, *Slovník staročeských hymnografů (13.–18. století)*, Praha, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. Kabinet hudební historie, 2017.
- KUNVALDSKÝ, Jakub, *Pijsně chval božských k slawnostem a památkám weyročnijm...* (Wytisštěno w Holomúcy [Olomouc] v Frydrycha Milichtalera.), 1572. (Knihopis digit. K04621)
- KUNVALDSKÝ, Jakub, *Kancyonāl Česky, genž gest kniha pijsnij duchownijch ewangelistských...* (Wytisštěno w Holomúcy [Olomouc] v Jana Oliwetského), 1576. (Knihopis digit. K04619)
- KUNVALDSKÝ, Jakub, *Nesspor česky, složeny z Žalmuow Dawida Swatého a pijsnij duchownijch k témuž náležitých...* (Wytisštěno w Holomúcy [Olomouc] v Jana Oliwetského) 1576. (Knihopis digit. K04620)
- MALURA, Jan, *Moravské kancionály v kontextu kulturních proudů předbělohorském epochy = Studia Moravica. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica – Moravica 1*, Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2004.

³⁹ Ennek bizonyítása a jövőben a speciális szaktudással rendelkező szakemberek feladata lesz. Lehetséges, hogy a német töredékek jövőbeli azonosítása is újabb adatokkal szolgálhat.

- PUMPRLA, Václav, *Knihopisný slovník českých, slovenských a cizích autorů 16. –18. století*, Praha, Kabinet pro klasická studia, Filosofický ústav Akademie věd České republiky, 2010.
- VOIT, Petr, *Encyklopedie knihy, starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha, Libri, 2006.
- ZÁVORKA LIPENSKÝ, Tobiáš, *Pjsnie chwál' božských, to gest spěwowé swatj cýrkewnj stařij y nowij...* [Praha, Jiří Jakubův Dačický], 1606. (Knihopis digit. K17176)
- ZÁVORKA LIPENSKÝ, Tobiáš, *Prawidlo služebnostij cýrkewnijch, to gest shromážděnj wssehospolu cžehož se při služebnostech Páně w cýrkwi swaté od starodáwna vžjwalo a vžjwá...* [Ve Velkých Němčicích u Židlochovic], 1607. (Knihopis digit. K17177)

Kovács, Eszter

Fragmenty ztraceného zpěvníku Tobiáše Závorky v Městské knihovně v Szarvasi

Nedávno byly při restaurování svazku wittenberských latinských kázání z roku 1614 ve staré sbírce Městské knihovny v Szarvasi nalezeny ve vazbě fragmenty tištěných textů v češtině a němčině. Fragmenty českých textů jsou zčásti prozaické texty a zčásti úryvky z hymnů s notovým zápisem. Prozaické úryvky jsou z předmluvy ke knize Tobiáše Závorky *Písně chvál božských...* (*Předmluva ke kněžjím a pastýřům stáda Páně*), nelze je však zcela přesně identifikovat v dochovaných pražských vydáních z let 1602 a 1606.

A. Text prvního fragmentu lze identifikovat v obou předmluvách. Typograficky se však liší iniciály, okrajová výzdoba a tisková sazba. Lze také zjistit drobné pravopisné rozdíly.

B. Text se částečně liší od pražských vydání. Odlišné části jsou označeny kurzívou:

„A ačkoli před *dwadcyti [p]ěti lety* (to též jako y yá poznáwage) dobré paměti dwogj Cti hodný muž kněz Jakub Kunwaldský etc, dobrau a chwályhodnau práce swau, nemalau knjhu spěwůw duchownjch shromáždil, a na světlo wytištěním gich (yakž tehďáz mohl) vydal gichž až posawád od pobožných při službě Božj dobře se požjwalo, a požjwá: *wssak že spěwowé spolu w [...] byli, a dosti nesnadně (wlassť nepowědomým) k hledán[j] [...] [w]elmi málo (což neytěžssj bylo) starých swatých Spěwůw, a l[idem] ya[zyku na]sseho zwyklých pjsnj, do něho poyato bylo: Nadčimž nem[alo m]nozy[...] steyskali*. Také ta kniha giž se snadné dostáwati nemohla...”

Předmluva Závorky v tištěných knihách (1602, 1606):

„A ačkoli před *třidcýti lety* (to též jako y yá poznáwage) dobré paměti dwogj cti hodný muž, kněz Jakub Kunwaldský , etc, dobrau a chwályhodnau práci swau, nemalu knjhu spěwůw duchownjch shromáždil, a na světlo wytištěním gjch (yakž tehdáž mohl) vydal, gichž až posawad od pobožných při službě Božj dobře se požjwalo, a požjwá: *wssak chtěje aby Knjha gehu slaula swá skládanj (někde ge y z starými mýšjč) o swé pokládaje, spěwy o gedné wěcy ne nagednom místě položil, což těžké a nesnadné (zwlásst' nepowědomým) k shledání bylo. A k tomu přewelmi málo starých Swatých potřebných spěwůw, a lidem jazyku nasseho zwyklých pjsnj do něho poyal, nad čjmž sobě mnozý nemálo stýskali, a ku každé potřebnosti vžjwati ji nemohli.* Také ta kniha giž se snadné dostáwati nemohla a nemůže...”

C. Text fragmentu lze identifikovat v předmluvě ke známým vydáním.
Rozdíly:

Tištěné vydání (1602,1606):

„... a z některé Pjsně dwé (wssak nemnoho) dělati, a některým začátky nowé dawati sem musel.”

Fragment:

„... a z některé pjsně dwé dělati sem musel”

D. Rozlišné a odpovídající části:

Tištěné vydání (1602,1606):

„... imprimowánj, pro dobré w cýrkwi lidu Božjho, přiwedl: o to[m] sem se drahný čas se všy pilnosty staral, a wynasnažowal. Ale weliké odpornosti tomu na překážku se postawili, gichž raděgi zamlčeti než onich málo mluwitit chcy. Ale když některý ctnj Páni k mé žádosti, gsauc prawau pobožnosti wedeni, nemalau pomoc mi z statků swých wčinili, což gim zde y wěčně rač odplatiti Pán Bůh, pro něhožto činili. A ačkoli to mi na wětssým djle na mizynu přiwedeno g[es]t, dal sem se znowu do té práce a swým přetěžkým nákladem gi sem ffdrowal. Takže giž tato swatá kniha k užíwánj cýrkwij Božij jako ta, kteráž prwé gegi gest wytisštěná, a na světlo vycházý. etc.”

Fragment:

[imprimo]wánj pro dobré w cyrkwi lidu Božího, přiwedl: o to sem se drahní čas se vši pilnosti staral ta wida, že ani wáss, ani můj mēsec k tomu nestačí, některých ctných a Pánu Bohu milých Wrchnostj w tom sem následoval, gegichžto srdcy milý Bůh hnauti ráčil, že sau s čistau chutj, dle swé wjry, a horliwé náklonostj k poctám božím, z statkůw swých pomoc k tomu podlé možnostj včinił [...]. Což rač gim odplatiti wssemohúcy milý Bůh, (proňžto[...] také wzbuditi ráčil milý Pán Bůh Pana Giřjka I[...]ého Impressora w starém Městě Pražském, kterýž tu [...] s chutj rád k sobě přiyal, gi wěrně konal, y dokonal wsselikého nákladu [...] k tomu přičiniti se neliknugjce. Tak že již tato swatá kniha swrchů [...] spůsobem na swětlo k užjwánj cyrkew božj [...] Kteraužto knihu etc.

E. stejně jako fragment „F” a „G”: Zlomky tři písně: „O jak jest slavná odměna...” „Litostivý jest milý Syn Božý...” „Krásná ozdobná koruna...” v stejné podobě jako písně v zpěvníku Závorky.

Údaje ve fragmentu naznačují, že pochází z dosud neznámého vydání *Písně chvál Božských* Tobiáše Závorky, které vyšlo z tisku dvacet pět let po jednom z Kunvaldského zpěvníků. Mezi vytištěním zlomku a vydáním dosud známých zpěvníků se stalo něco, co zastavilo práci a částečně zničilo dříve vytištěný materiál. Z podoby tisku lze usuzovat, že fragment vznikl současně s prvním vydáním z roku 1602 a že „překážkou” (uvedenou v předmluvách k vydaným verzím Závorkova zpěvníku) mohlo být zatčení tiskaře Jiříka Jakubova Dačického. Tisk byl poté přerušen a dokončen byl až v roce 1606. V téže roce byl znovu vydán kompletní zpěvník. Lze předpokládat, že fragment pochází z předmluvy vytištěné v roce 1602, která tehdy nemohla být vydána, v roce 1606 byla již neaktuální, a proto byla vyřazena.

Kovács, Eszter

Fragments from the Lost Hymnal of Tobiáš Závorka in the Municipal Library of Szarvas

Recently, during the restoration of a 1614 Wittenberg Latin sermon volume in the Municipal Library of Szarvas (Tessedik Sámuel Múzeum és Százasmalom, Városi Könyvtár Régi Gyűjtemény), fragments of printed texts in Czech and German were found in the binding. The Czech text fragments are partly prose texts and partly excerpts from hymns with musical notation. The prose passages are taken from a preface to Tobiáš Závorka's hymnal *Písně chvál božských...*, but cannot be identified with complete accuracy in the surviving Prague editions of 1602/1606 and 1606. From the information in the fragment, it is reasonable to assume that it may have been part of an earlier unknown edition of Tobiáš Závorka's *Písně chvál Božských...*, which went out of print twenty-five years after one of Kunvaldský's hymnbooks, and five years before the known printed copies (1602/1606, 1606). The printing process suggests that the fragment was produced at the same time as the first edition of *Písně chvál Božských...* in 1602. In 1602, the printer, Jiřík Jakubův Dačický, was arrested. The printing

was then interrupted and was not completed until 1606. In the same year, the complete hymnal was republished. It is reasonable to assume that the fragment comes from the preface printed in 1602, which could not have been published then, because it was out of date in 1606. It was therefore scrapped and later reused for binding.

Keywords: 15th century, hymnology, Moravia, Tobiáš Závorka, print of Jiřík Jakubův Dačický in Prague, Jakub Kunvaldský's hymnbooks.